

Anna Szemberska

Wybrane nowe italianizmy we współczesnej polszczyźnie

Polskie media donoszą o *bolidzie* Kubicy, dziennikarze sportowi denuncjują *catenaccio Włochów* lub nawet *azzurrich*, w restauracji nie prosimy już tylko o *pizzę*, lecz o *makaron al dente*, czy jednak znamy rzeczywiste znaczenie tych słów? Skąd pochodzi wyraz *pizza*? I dlaczego *Włochy*, a nie paneuropejska nazwa *Italia*? Dlaczego polskie słowo *makaron*, a nie włoska *pasta*?

Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule będą innowacje leksykalne powstałe w polszczyźnie pod wpływem języka włoskiego. Na korpus, w którym przeprowadzona została analiza zapożyczeń z języka włoskiego we współczesnej polszczyźnie, składają się menu czterech poznańskich restauracji dostępne w Internecie¹ oraz zapożyczenia z języka włoskiego obecne w warstwie nowej, powojennej polszczyzny, zebrane na podstawie przeprowadzonej ankiety (zob. niżej). Taki wybór miał na celu zawężenie pola analizy i wyraźniejsze wyodrębnienie aktualnej specyfiki badanych przez nas zagadnień oraz charakteryzujących je prawidłowości.

Italianizmy, Italia – wprowadzenie do terminologii

Zacznijmy niniejszą refleksję wprowadzeniem w meandry terminologii. I tak „italianizm” jest to wyraz, zwrot, konstrukcja składniowa, przejęte z języka włoskiego lub na nim wzorowane i wprowadzone na grunt słownictwa polskiego², w odróżnieniu od „makaronizmu” (z fr. *macaronisme*), który desygnuje pochodzący z języka obcego (w wąskim znaczeniu terminu tylko z łaciny) wyraz, zwrot lub obcą formę gramatyczną wplataną do tekstu w języku ojczystym³. Używanie tych ostatnich uchodzi za przejaw mody

¹ <http://www.aldente.poznan.pl/>, <http://www.wz.pl/>, <http://www.sphinx.poznan.pl/menu>, <http://www.piccolo.poznan.pl/menu.php>. Wszystkie strony internetowe przywoływane w niniejszym artykule były sprawdzane 11 kwietnia 2011 roku

² *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, pod red. M. Bańki, Warszawa 2003, s. 563; M. Borejszo, *Zapożyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie*, Poznań 2007, s. 95; *DELI – Dizionario Etimologico della Lingua Italiana* [Słownik etymologiczny języka włoskiego], red. M. Cortelazzo, P. Zolla, Bologna 1999, s. 829.

³ M. Bańko, *op.cit.*, s. 773.

charakterystycznej dla danej grupy lub momentu dziejowego. Należy zauważyć, że powiemy „zmkaronizowany” zarówno o obcym tekście zawierającym wyrazy swojskie z obcymi końcówkami, jak i o tekście swojskim, w którym będą wyrazy obce w niezmienionej postaci fonetycznej i fleksyjnej⁴.

Skąd natomiast wywodzi się polska nazwa *Włochy*, odbiegająca od nazwy funkcjonującej na Starym Kontynencie (ang. *Italy*, czes. *Itálie*, fr. *Italié*, hiszp. *Italia*, niem. *Italien*), nawiązującej do włoskiego słowa *Italia*?

Chcąc pochylić się nad etymologią polskiej nazwy *Włochy*, należy prześledzić kształtowanie się również samej nazwy *Italia*. Etnonim⁵ ten wywodzi się z łaciny i według językoznawców⁶ pochodzi od formy **Vitlo-*, którą określany był lud oskijski zamieszkujący niegdyś południową część Półwyspu Włoskiego. Nazwa odnosi się w sposób bezpośredni do totemu tego ludu, którym był *vitulus* (‘cielec’). Wraz z upływem czasu, pod wpływem greki nastąpiła sukcesywna eliminacja inicjalnej spółgłoski *v*⁷.

Nazwa *Włochy*, jak i inne podobne *pluralia tantum* – *Czechy*, *Niemcy*, *Prusy*, *Węgry* – w dawnej polszczyźnie funkcjonowała jako biernik liczby mnogiej, wskazywała mieszkańców kraju, w tym wypadku *Włoszy*, by następnie z nazwy mieszkańców przeistoczyć się w desygnat kraju: *Włoszy* – mieszkańcy kraju \geq *Włochy* – nazwa kraju. Za pomocą polskiego toponimu⁸ początkowo wskazywano wszystkie ludy romańskie⁹. Pochodzenie tego słowa zgodnie z opiniami językoznawców¹⁰ należy wiązać z germańskim **walhos*, którym określano lud celtycki żyjący na obszarze znajdującym się na północ od Menu. Lud ten przesiedlił się około roku 300 przed naszą erą na południowy zachód Europy¹¹. Germanie sąsiedowali z Celtami (plemię *Volcae*),

⁴ T. Brajerski, *Ze składni tekstu zmkaronizowanego*, w: *idem, O języku dawnym i dzisiejszym*, Lublin 1995, s. 237–240.

⁵ *Etno-* w złożeniach dot. narodu, ludu, społeczeństwa. Por. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, pod red. W. Kopalińskiego, Warszawa 2001, s. 159 oraz *DELI...*, s. 548.

⁶ S. Widłak, *Italia e Polonia. Popoli e lingue in contatto* [Włochy i Polska. Narody i języki w kontakcie], Kraków 2006, s. 15.

⁷ S. Widłak, *op.cit.*, s. 15.

⁸ Nazwa miejscowości, nazwa miejscowa; od gr. *tópos* ‘miejsce’; Por. M. Bańko, *op.cit.* s. 1265. Jak zauważa Sonia Barillari (Uniwersytet w Genui) w wystąpieniu pt. *La figura della fata nel medioevo europeo e la sua sopravvivenza nelle tradizioni popolari dell’Italia contemporanea* [Postać wróżki w europejskim Średniowieczu i jej przechowanie się w tradycjach ludowych współczesnych Włoch] wygłoszonym 11 kwietnia 2011 roku w Instytucie Filologii Romańskiej UAM w Poznaniu podczas obrad konferencji „Raccontami l’Italia” [Opowiedz mi o Włoszech], toponimy przechowują najstarsze ślady pamięci.

⁹ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 626.

¹⁰ L. Bednarczuk, *Języki celtyckie*, w: *Języki indoeuropejskie*, pod red. L. Bednarczuka, t. 2, Warszawa 1988, s. 648; S. Widłak, *op.cit.*, s. 17.

¹¹ Zob. S. Widłak, *op.cit.*, s. 17.

zamieszkującymi najprawdopodobniej Lasy Hercyńskie lub tereny położone bardziej na północ. Nazwa plemienia, którą zapożyczyli Germanie, w germańskim przeszła w **Walh-oz*, od którego powstał przymiotnik **walhisk*. Od tego momentu wszystkie narody zamieszkujące południowy zachód będą określane przez Germanów mianem **Walhowie*. Tym sposobem nazwa ta przeszła na wszystkie ludy romańskie¹². Po romanizacji obszarów celtyckich termin ten poprzez poszerzenie swego znaczenia przyjął również znaczenie ‘romański’, ‘francuski’, ‘włoski’. Ze znaczeniem ‘romański’, ‘lud romański’ słowo to przeszło do języków słowiańskich w formie **wołch/vlachŭ*, z której wykształciło się dzisiejsze *Włoch*¹³. W tym miejscu należy zaznaczyć, że zjednoczone państwo włoskie powstało stosunkowo niedawno, w 1861 roku, więc określenia odnoszące się do okresów wcześniejszych dotyczą Włochów jako narodu¹⁴.

Nota historyczna

Napływ italianizmów do języka polskiego wiązany jest w nasileniem się kontaktów polsko-włoskich (koniec XV wieku)¹⁵, zatem najstarsze zapożyczenia z języka włoskiego przenikały do polszczyzny głównie w okresie renesansu. Apogeum, wedle słów Henryka Barycza, miało miejsce podczas rozkwitu polskiego odrodzenia, tj. w latach 1535–1585¹⁶. Rzeczony żywe związki kulturowe, polityczne i handlowe, jak i czynniki popularyzacji włoskiej mody jako zjawiska społeczno-językowego, można zilustrować w następujący sposób:

- przyjazdy włoskich artystów (architektów, rzeźbiarzy) do Polski,
- przyjazdy i osiedlanie się włoskich kupców, rzemieślników (południe Polski),
- studia polskiej inteligencji na włoskich uniwersytetach (Bolonia – medycyna, Padwa – prawo¹⁷),

¹² Por. L. Zabrocki, *Wspólnoty komunikatywne w genezie i rozwoju języka niemieckiego*, cz. 1: *Prehistoria języka niemieckiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 67.

¹³ Por. M. Alinei, *Origini delle lingue d'Europa*, t. 2: *Continuità dal Mesolitico all'Età del Ferro nelle principali aree etnolinguistiche* [Pochodzenie języków europejskich: ciągłość od mezolitu do epoki żelaza w głównych obszarach etnolingwistycznych], Bologna 2000, s. 233; S. Widlak, *op.cit.*, s. 18.

¹⁴ Por. J.A. Gierowski, *Historia Włoch*, Wrocław 1999, s. 5.

¹⁵ B. Walczak, *Zarys dziejów języka polskiego*, Poznań 1995, s. 145.

¹⁶ H. Barycz, *Italofilia e italoferbia nella Polonia del Cinque e Seicento* [Italofilia i italoferbia w Polsce piętnastego i szesnastego stulecia], w: *Italia, Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento* [Włochy, Wenecja i Polska między Humanizmem a Odrodzeniem], red. M. Brahmer, Wrocław 1967, s. 150. Por. S. Widlak, *op.cit.*, s. 22.

¹⁷ Początki uniwersytetu bolońskiego sięgają XI wieku, kolejnymi, które powstały, były uczelnie we włoskich miastach Vicenza, Arezzo, Padwa, Neapol, Vercelli, Piacenza i Siena (pierwsza połowa XIII wieku). Por. J.A. Gierowski, *op.cit.*, s. 101.

- pobyty turystyczno-rekreacyjne polskiej szlachty we Włoszech,
- szlak pielgrzymek do Ziemi Świętej wiodący przez Włochy,
- Bona Sforza d’Aragona w Krakowie (1518)¹⁸.

Związki te zdecydowały o charakterze zapożyczeń z języka włoskiego, które wówczas dotyczyły głównie strojów, życia towarzyskiego, kulinariów, ogrodnictwa, sztuki wojennej. Moda na italianizmy z powyższych dziedzin trwała do XVIII wieku, by osłabnąć i w latach późniejszych (doba nowopolska) ustąpić miejsca zapożyczeniom związanym ze sztuką, muzyką, malarstwem¹⁹. Na rozpowszechnienie zapożyczeń z języka włoskiego miało wpływ zjawisko przenikania się systemów językowych, któremu przyjrzymy się bliżej w dalszej części naszych rozważań.

Italianizmy w polszczyźnie – stan badań

Stan publikacji w języku polskim dotyczących italianizmów nie jest imponujący, aczkolwiek można go określić jako zadowalający. Zdawać by się pomogło, że italianizmy w polszczyźnie pozostają tematyką dość egzotyczną, niewyeksplotowaną – brak artykułów popularyzatorskich, mniej obszernych niż publikacje naukowe.

Wśród najwcześniejszych prac niewątpliwie należy wymienić prace Marii Borejszo: *Sposoby adaptacji formalnej włoskich zapożyczeń leksykalnych w języku polskim*²⁰, *Zapożyczenia włoskie w polszczyźnie ogólnej 2. połowy XX w.*²¹ oraz książkę *Zapożyczenia włoskie we współczesnej polszczyźnie*²², a także wcześniejszą publikację warszawskiej romanistki Anny Bochnakowej *Terminy kulinarne romańskiego pochodzenia w języku polskim do końca XVIII w.*²³ Inną, również powstałą w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku, pracą dotyczącą italianizmów w dawnej polszczyźnie jest artykuł Jolanty Leśniak (*Kwestia zapożyczeń włoskich w dawnej polszczyźnie*²⁴).

¹⁸ Kwestie włosko-polskich kontaktów politycznych i kulturalnych poruszone są przez S. Widłaka – *op.cit.*, s. 55–79. Zob. także J.A. Gierowski, *op.cit.*, s. 176.

¹⁹ Por. B. Walczak, *op.cit.*, s. 145–146.

²⁰ „Poradnik Językowy” 1977, z. 10, s. 443–451.

²¹ „Poradnik Językowy” 1981, z. 6–7, s. 314–321.

²² Poznań 2007.

²³ Kraków 1984.

²⁴ W oryginale: *Le problème des emprunts italiens en vieux polonais*, „Studia Romanica Posnaniensia” t. 13, Poznań 1988, s. 93–99.

Przenikanie się systemów językowych. Zapożyczenia²⁵

Przenikanie się systemów językowych jest zjawiskiem powszechnym²⁶. Stosunki kulturowe, polityczne, handlowe między narodami zazwyczaj zostawiają ślady w słownictwie danych języków. Taka sytuacja kontaktowa („contact situation”²⁷ lub „językowy styk”²⁸) prowadzi do interferencji leksykalno-gramatycznych, przy czym zazwyczaj zachodzą one tylko w jednym z języków²⁹. Intensywność tego zjawiska pozostaje w zależności od stopnia kontaktu interjęzykowego – jest ona większa, jeśli kontakt ów był nasilony³⁰. Warto podkreślić, że wpływy innych systemów językowych na słownictwo danego języka są uważane przez językoznawców za mniejszą ingerencję, niż w przypadku wpływów na jego gramatykę czy też składnię³¹. Interesujące wydaje się spostrzeżenie, że najczęściej to naród wyróżniający się wyższym poziomem rozwoju kultury (może dotyczyć to również rozwoju danej dziedziny lub techniki) jest tym, którego język „daje” większą liczbę zapożyczeń³², natomiast samo zapożyczenie często wnosi do języka „otrzymującego” pojęcie lub przedmiot dotąd w nim nieistniejący³³. W odróżnieniu od słów obcego pochodzenia desygnujących przedmioty lub zjawiska mające już swoje określenie w danym

²⁵ Problem funkcjonowania zapożyczeń w leksyce porusza romanista Józef Sypnicki w artykule *De l'interférence dans l'acquisition du lexique* [O interferencji w procesie przyswajania leksyki], „*Studia Romanica Posnaniensia*”, t. 14, Poznań 1990, s. 139–146.

²⁶ Ch. Rollason, *Unequal Systems: On the Problem of Anglicisms in Contemporary French Usage*, w: *In and Out of English: For Better, For Worse?*, red. G. Anderman, M. Rogers, Buffalo, Toronto, Clevedon 2005, s. 39. Por. także A. Szemberska, *Foreign and Olympic Terminology in Football Italian*, w: *International Olympic Academy, 18th International Seminar on Olympic Studies for Postgraduate Students*, 2–30 September 2011, Ancient Olympia, The International Olympic Academy and the International Olympic Committee, Athens (w druku).

²⁷ T. Borowiak, *Wpływy angielskie w kolokwialnej odmianie hindi – studium kontaktolingwistyczne*, „*Investigationes Linguisticae*”, t. 20, Poznań 2010, s. 1, cyt. za: L. Zabrocki, *Wspólnoty komunikatywne w genezie i rozwoju języka niemieckiego*, Wrocław 1963.

²⁸ L. Zabrocki, *Prehistoria języka niemieckiego*, s. 156.

²⁹ T. Borowiak, *op.cit.*, s. 1.

³⁰ S.G. Thomason, *Language contact*, Washington 2001, s. 59.

³¹ C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine* [Pochodzenie języków neolacińskich], Bologna 1982, s. 269. Podobną opinię dotyczącą wpływów nowych zapożyczeń z języka angielskiego, będących rzeczownikami złożonymi zbudowanymi według zasad składni angielskiej, które przenikają do języka włoskiego i propagują we współczesnym języku włoskim kolejność „wyraz określający” + „wyraz określany” (np. *charter fly*, *call girl*) wyrażają C. Giovanardi, R. Gualdo, A. Coco, *Inglese-italiano 1 a 1. Tradurre o non tradurre le parole inglesi? Nuova edizione riveduta e ampliata* [Angielski-włoski 1:1. Tłumaczyć czy nie słowa angielskie?], Lecce 2008, s. 74.

³² Por. C. Tagliavini, *op.cit.*, s. 272.

³³ Por. *ibidem*, s. 273.

języku lub będące jego odpowiednikami (zapożyczenia zbyteczne)³⁴, zapożyczenie takie należy do zapożyczeń niezbędnych³⁵. Do języka polskiego, z racji rozlicznych kontaktów historycznych, w przeciągu stuleci przeniknęło wiele słów, których rzeczywistego pochodzenia nie wszyscy użytkownicy języka są dziś świadomi, gdyż są to zapożyczenia już zasymilowane. Wiele z nich to italianizmy. Będąc italianistką, w niniejszym artykule za cel obrałam przybliżenie dziedzin³⁶, z których wywodzą się powszechnie używane italianizmy funkcjonujące we współczesnym języku polskim oraz wyjaśnienie pochodzenia najnowszych, nierzadko niezasymilowanych jeszcze italianizmów. Należy dodać, że nie zamierzamy rozważać kategorii zapożyczeń pośrednich z języka włoskiego, tj. italianizmów, które przeniknęły do polskiego systemu językowego za pośrednictwem innych języków (*Iter Slavicum* – za pośrednictwem języka prasłowiańskiego, *Iter Bohemicum* – za pośrednictwem języka czeskiego, *Iter Germanicum* – za pośrednictwem języków germańskich³⁷). Z uwagi na ograniczone użycie i/lub przynależność do języków specjalistycznych nie będą przedmiotem naszego zainteresowania tzw. „wielokrotne zapożyczenia”³⁸ określane także „duplikatami etymologicznymi”³⁹ lub „dwukrotnymi zapożyczeniami”⁴⁰, jak *capriccio* – 1. kaprys, 2. capriccio (termin muzyczny); *salto* – 1. salt (taniec), 2. skok akrobatyczny; *stanza* – 1. stancja, 2. stanca (strofa)⁴¹.

Italianizmy „od kuchni”

Przedmiotem analizy będą zapożyczenia z języka włoskiego – korpus zebrany w okresie od 16 marca do 16 kwietnia 2011 roku za pomocą ankiety⁴². Przeprowadzone badanie wykazało, że z punktu widzenia struktury, znane polskim użytkownikom języka italianizmy są głównie rzeczownikami (por. Podsumowanie) nazywającymi desygnaty związane z pożywieniem, typu *ravioli*, *tiramisu* (pisownia spolszczona). W niniejszej pracy wyjaśnimy również etymologię popularnych italianizmów, nierzadko obcą polskiemu użytkow-

³⁴ Por. A. Bochnakowa, *op.cit.*, s. 17.

³⁵ Termin ukuty przez szwajcarskiego romanistę Ernsta Tappoleta (niem. *Bedürfnislehnwörter*), cyt. za: C. Tagliavini, *op.cit.*, s. 273.

³⁶ Pole, obszar znaczenia. Marcello Sensini używa sformułowania „pola semantyczne”; por. M. Sensini, *La lingua e i testi. La riflessione sulla lingua* [Język i teksty. Refleksja nad językiem], Milano 2005, s. 81; zob. także s. 83–84.

³⁷ O zapożyczeniach pośrednich z języka włoskiego zob. S. Widłak, *op.cit.*, s. 47–54.

³⁸ R. Gusmani, *Prestiti ripetuti* [Zapożyczenia wielokrotne], w: *idem, Saggi sull'interferenza linguistica* [Szkice na temat interferencji językowej], Firenze 1993, s. 89–97.

³⁹ S. Widłak, *op.cit.*, s. 72.

⁴⁰ M. Borejszo, *O dwukrotnych zapożyczeniach tych samych wyrazów włoskich do polszczyzny*, „*Studia Polonistyczne*” 1983, t. 10, s. 17–23.

⁴¹ Przykłady przywołane przez S. Widłaka, *op.cit.*, s. 73.

⁴² Respondentami było 200 osób w wieku od 17 do 65 lat.

nikowi języka, nie skupiając się na innych aspektach, które były wynikiem ankiety⁴³. Przeanalizowawszy zebrany materiał, wybraliśmy kategorie semantyczne „kulinaria” oraz „życie codzienne/towarzyskie”, gdyż to właśnie z tych dziedzin pochodzą italianizmy spotykane we współczesnej polszczyźnie. Italianizmy te oraz ich etymologia wydają się najbardziej interesujące z punktu widzenia polskiego odbiorcy (mamy na uwadze dywulgacyjność naszej publikacji)⁴⁴. Wybór kategorii semantycznych podyktowany był również tym, że kulinaria są dziedziną, w której Włosi wiodą prym, stąd większa popularność zagadnienia i zainteresowanie ogółu.

Przyjrzymy się zatem nowym italianizmom we współczesnej polszczyźnie, które dotyczą głównie terminologii kulinarnej, życia codziennego i towarzyskiego, pojazdów, sportu:

allegro – muz. ‘wesoło, szybko’ w odniesieniu do tempa muzycznego⁴⁵; jako przymiotnik dosłownie znaczy ‘wesoły’;

amaretto – wł. likier o smaku migdałowym; ciasteczko albo makaronik z gorzkimi migdałami, zdrobnienie od wł. amaro ‘gorzki’, z łac. *amarus* ‘gorzki’⁴⁶;

autostrada – pochodzi od wł. *strada* ‘droga, ulica’, z łac. *strata* r.ż. od *stratus*⁴⁷, łac. *stratum* ‘posłanie; łożo’ z r.n. od *stratus* – *participium perfecti* od *sternere* ‘rozpościerać’⁴⁸;

azzurri – dosł. ‘błękitni’, zawodnicy włoskiej drużyny narodowej, zwłaszcza piłkarskiej; pochodzi od wł. *azzurro* ‘błękit’⁴⁹, ‘błękitny’ (przymiotnik);

al dente – wyrażenie przyimkowe, w korpusie pojawia się jako *pizza al dente*, dotyczy sposobu przygotowania: (przygotowany) *al dente* – dosł. ‘na ząb’, potrawa nie nazbyt miękka⁵⁰;

bolid – samochód wyścigowy biorący udział w rozgrywkach Formuły 1; wł. *bolide* (M) dosł. ‘meteor’, gr. *bolis*, D *bolidos* ‘pocisk, grot’⁵¹;

⁴³ Tj. błędna pisownia, niepoprawna wymowa, kilka wariantów danego wyrazu, stosunek znajomości słów pochodzenia włoskiego do wieku respondentów, ich wykształcenia itd.

⁴⁴ W pierwszej chwili analiza może wydawać się subiektywna, lecz za cel postawiliśmy sobie tym razem w nieco mniejszym stopniu naukowość, oddając pierwszeństwo popularyzowaniu, rozpowszechnieniu świadomości językowej o italianizmach funkcjonujących we współczesnej polszczyźnie.

⁴⁵ M. Jarosz, *Słownik wyrazów obcych*, Wrocław 2001, s. 36.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 32.

⁴⁷ W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 55.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 474.

⁴⁹ Por. M. Bańko, *op.cit.*, s. 127.

⁵⁰ W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 28.

⁵¹ *Ibidem*, s. 75.

brokuł – brokuł włoski, kapusta szparagowa, zdrobnienie od *brocco* ‘odrośl, kielek’, od łac. *broccus* ‘sterczący (o zębie)’⁵²;

bufon – wł. *buffone* ‘błazen, bufon’ z łac. *bufo* ‘ropucha’⁵³;

cappuccino – 1. czarna kawa z dodatkiem zmiksowanego mleka; 2. mający smak tej kawy, np. lody cappuccino⁵⁴; z wł. idem, członek Zakonu Braci Mniejszych Kapucynów (habity brązowe ze spiczastym kapturem; brody), wyodrębnionego (od franciszkanów) w 1619 roku we Włoszech; wł. *cappuccino* od *cappuccio* ‘kaptur’, z *cappa* (jak poprzednio) od późnołac. ‘nakrycie głowy; płaszcz’ z (?) łac. *caput*⁵⁵ ‘głowa’;

catenaccio – taktyka zmasowanej obrony, stosowana np. w piłce nożnej w celu utrzymania korzystnego wyniku⁵⁶, zapoczątkowana przez pracującego w latach trzydziestych ubiegłego stulecia w Genewie szwajcarskiego szkoleniowca o nazwisku Rappan⁵⁷, który opracował taktykę obronną zwaną *verrou* (fr. ‘rygiel, zasuwa’) przewidującą użycie dodatkowego obrońcy, określanego mianem *balayeur* (fr. ‘zamiatacz, miotacz’); wł. jak wyżej (n), ndm⁵⁸, dosł. ‘rygiel, zasuwa’;

*ciabatta*⁵⁹ – lekki włoski chlebek z pełnej mąki pszennej, mający kształt prostopadłościanu; wł. ‘pantofel, kapeć, papuść, stary but; grat’; kulin. ‘płaski podłużny chleb’⁶⁰.

ciao – wł. ‘cześć’; słowo o interesującej etymologii, pochodzi z dialektu weneckiego, od formy *schiao* (wym. *s-chiao*) ‘niewolnik’, odpowiadającej wyrażeniu ‘Pański sługa’⁶¹;

faszizm – forma totalitarnej dyktatury nacjonalistycznej, wprowadzona w 1922 roku we Włoszech przez Benito Mussoliniego (1883–1945); w znaczeniu rozszerzonym stosuje się do podobnych systemów i ruchów politycznych w innych krajach, np. w Niemczech hitlerowskich (1933–1945), w Hiszpanii pod rządami gen. Franco; wł. *fascismo* ‘jw.’ od *fascio* ‘wiązka; związek’ z łac. *fascis* ‘wiązka’ l.mn. *fascēs* ‘pęki różg

⁵² *Ibidem*, s. 80.

⁵³ *Ibidem*, s. 82.

⁵⁴ M. Bańko, *op.cit.*, s. 189.

⁵⁵ W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 253.

⁵⁶ M. Bańko, *op.cit.*, s. 191.

⁵⁷ Por. G.P. Ormezzano, *Tutto il calcio parola per parola* [Piłka nożna słowo po słowie], Milano 1997, s. 67–68.

⁵⁸ Rodzaj nijaki, rzeczownik nieodmienny.

⁵⁹ <http://www.wz.pl>.

⁶⁰ W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 335, M. Borejszo, *Zapóżyczenia włoskie*, s. 115, *DELI...*, s. 1335.

⁶¹ W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 97; *DELI...*, s. 336.

noszone przez liktorów rzymskich⁶²; przyrostek *-ismo* (polskim odpowiednikiem jest *-izm, -yzm*) tworzy rzeczowniki abstrakcyjne, zwykle oznaczające doktryny polityczne lub społeczne, kierunki artystyczne, pojęcia naukowe, a także wskazuje na ruch polityczny. Sufiks ten należy do bardzo produktywnych zarówno we współczesnej włoszczyźnie, jak i polszczyźnie (*kaczym, berlusconismo, bushismo*);

fatamorgana – miraż złożony, tworzący wielokrotne, zmienne obrazy, pojawiające się (na skutek załamania światła w warstwach powietrza o różnej temperaturze) w Cieśninie Mesyńskiej, nad Jeziorem Genewskim i w Zatoce Toyama w Japonii; omam, złudzenie; wł. *fata Morgana* ‘wróżka Morgana ze średniowiecznego cyklu rycerskich *Opowieści Okrągłego Stołu* króla Brytów, Artura (Artusa), której przypisywano zdolność wywoływania miraży’, ‘wróżka-kochanka’⁶³; wł. *fata* ‘czarodziejka’, z łac. *fatum*⁶⁴;

ferrari – samochód marki Ferrari lub wyprodukowany przez Ferrari; od założyciela sygnowanej własnym nazwiskiem wytwórni samochodów wyścigowych Enzo Ferrari;

fiat – akronim (gr. *ákros* – ‘skrajny’, wyraz sztucznie utworzony z pierwszych liter albo zgłosek innych wyrazów, np. *PKO* – *Pekao*), skrótowiec od *Fabbrica Italiana Automobili Torino (F.I.A.T.)*. Jednocześnie słowo *fiat* po włosku znaczy ‘moment’, ‘mgnienie oka’⁶⁵, więc godnym odnotowania jest wykorzystanie podwójnego znaczenia wyrazu, o którym mowa. Innym powszechnie znanym akronimem włoskim jest *RAI* – *Radio Audizioni Italiane*⁶⁶ (od 1944 do 1954, dziś *RAI-TV, Radio Televisione Italiana*)⁶⁷. Interesującym aspektem jest również fakt, że *fiat* funkcjonuje na zasadzie metonimii, która polega na zastąpieniu jednej nazwy inną, związaną z poprzednią stosunkiem przyczyny do skutku, części do całości, producenta lub marki do produktu itp., np. *cały Poznań* zamiast *wszyscy mieszkańcy Poznania*⁶⁸;

fuga – szczelina, szpara; spoina, miejsce połączenia cegieł, krawędzi płyt, desek; imitacyjna forma muz. polifonicznej z tematami przeprowadzanymi kolejno przez wszystkie głosy; med. ucieczka o charakterze

⁶² W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 166.

⁶³ S. Barillari, *op.cit.*

⁶⁴ W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 166.

⁶⁵ *DELL...*, s. 577.

⁶⁶ Por. M. Sensini, *op.cit.*, s. 58.

⁶⁷ N. Zingarelli, *Il Nuovo Zingarelli Minore. Vocabolario della lingua italiana* [Nowy Mały Zingarelli. Słownik języka włoskiego], Bologna 2004, s. 1204.

⁶⁸ M. Bańko, *op.cit.*, s. 816.

impulsywnym, nagłe, nieplanowane opuszczenie miejsca pobytu, objaw wielu zaburzeń psych. ⁶⁹, wł. *fuga* ‘ucieczka’;

graffiti – napisy i rysunki na ścianach domów, chodnikach, płotach itp. o treści politycznej, humorystycznej; rysunki albo napisy wyryte na (staroż.) naczyniach, kamieniach, ściankach; wł. ‘jw.’, l.mn. od *graffito* ‘cieniowanie kreskami’ od *graffiare* ‘drapać, skrobać’ z gr. *grphein*⁷⁰;

lasagne – szerokie, płaskie kluski w kształcie dużych prostokątów, podawane zwykle z pomidorem, serem i sosem mięsnym; potrawa z tychże klusek, wł. l.mn. od *lasagna* ‘łazanka’ z łac. *lasanum* ‘garnek do gotowania’ od gr. *lásana* (l.mn.) ‘trójnóg’, *lásanon* ‘nocnik’⁷¹;

maestro – przest. ‘mistrz’; tytuł dawany wybitnym muzykom (wirtuozom, dyrygentom, nauczycielom), zwłaszcza włoskim; wł. *maestria* ‘maestria, biegłość’ od *maestro* ‘mistrz; nauczyciel; majster’ z łac. *magister*⁷²;

mafia – tajne stowarzyszenie terrorystów polit.; międzynarodowa wpływowa org. przestępcza; rozgałęziona klika, gang, od *Maf(f)ia* ‘tajna, terrorystyczna organizacja przestępcza na Sycylii’ z dialektu sycylijskiego *mafia* ‘śmiałość; pewność siebie’⁷³;

mafioso – członek mafii; wł. idem ‘gangster(ski)’⁷⁴;

makaron – produkt spożywczy z ciasta pszennego bez drożdży z dodatkiem jaj (lub żółtek), soli, wody, o różnych kształtach; z wł. *maccherone* ‘makaron w kształcie długich rurek; makaron’, dawn. wł. *macarone*, dziś *maccherone* ‘makaron; głuptas’, gr. *makará* – danie z chleba i płatków owsianych, derywat słowa *makários* – ‘zbawiony, błogosławiony, uradowany’, później również ‘żałobny posiłek’⁷⁵;

motto – cytat, sentencja, aforyzm umieszczane na początku utworu lit. lub jego myśl przewodnia; maksyma, dewiza; wł. ‘dowcip’, jw.; wyraz z późnołac. *muttum* ‘chrząkanie, pomruk’;

mozzarella – biały ser z mleka bawolic⁷⁶;

⁶⁹ W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 182.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 197.

⁷¹ M. Borejszo, *Zapózyczenia włoskie*, s. 143; W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 292; *DELI...*, s. 850.

⁷² W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 309.

⁷³ *Ibidem*, s. 308.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ M. Borejszo, *Zapózyczenia włoskie*, s. 147; W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 311; *DELI...*, s. 901.

⁷⁶ M. Bańko, *op.cit.*, s. 851.

palio – sienieński konny wyścig jeźdźców, reprezentujących historyczne dzielnice miasta, wł. jw. ‘wyszywana lub malowana tkanina lub płat jedwabiu, którym w Średniowieczu nagradzano zwycięzcę zawodów organizowanych z okazji ważnych świąt obchodzonych w danym mieście’, od łac. *pallium* ‘płaszcz’⁷⁷;

papabile – l.mn. *papabili* – kardynałowie wchodzący w rachubę jako kandydaci na papieża; rozszerz. ewentualni kandydaci na jakieś stanowisko; wł. l.mn. od *papabile* ‘kandydat’, jw. od *papa* ‘papież’⁷⁸;

papamobile – samochód z obrotowym nadwoziem w postaci pudła ze szkła kuloodpornego; samochody takie służyły do lokalnych przejazdów papieża Jana Pawła II w czasie jego podróży; z wł. *papa* – ‘papież’, *automobile* – ‘samochód’⁷⁹;

paparazzo – zawodowy fotograf skandali, fotoreporter sensacji, fotograf-chuligan; wyraz pochodzi od nazwiska fotoreportera Paparazzo z filmu Federico Felliniego *La dolce vita* (*Słodkie życie*, 1959). Należy zwrócić uwagę, że wyraz ten występuje w języku polskim często w liczbie mnogiej oznaczając desygnat w liczbie pojedynczej: *ten paparazzi*, rzadziej *ten paparazzo*. Warto nadmienić, że wyraz semantycznie funkcjonuje na zasadzie antonomazji, tj. rodzaju zamienni, który polega na zastąpieniu imienia pospolitego własnym lub odwrotnie, np. *Goliat* zamiast *olbrzym*; *mały rycerz* zamiast *Wołodyjowski*⁸⁰. W taki oto sposób nazwisko dało rzeczownik osobowy. Podobnie funkcjonuje również rzeczownik *casanova*⁸¹;

pasta – wł. *pasta* ‘ciasto; makaron’⁸²; w polszczyźnie funkcjonuje także jako ‘oryginalny makaron włoski’, w odróżnieniu od „zwykłego” makaronu⁸³;

*penne*⁸⁴ – ndm, makaron w kształcie skośnie ściętych rurek; potrawa z tego makaronu; wł. *penna* ‘pióro’, l.mn. ‘makaron w kształcie rurek’⁸⁵;

pizza – słowo o niejasnym pochodzeniu; być może wywodzi się od słowa germańskiego oznaczającego ‘kęs’, ‘kawałek chleba’⁸⁶. Inne źródła

⁷⁷ N. Zingarelli, *op.cit.*, s. 721; *DELI...*, s. 1116.

⁷⁸ W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 377.

⁷⁹ Por. W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 372.

⁸⁰ W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 40.

⁸¹ Por. M. Sensini, *op.cit.*, s. 78–79.

⁸² W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 378.

⁸³ M. Borejszo, *Zapóżyczenia włoskie*, s. 158.

⁸⁴ <http://www.w-z.pl>.

⁸⁵ M. Borejszo, *Zapóżyczenia włoskie*, s. 160.

⁸⁶ N. Zingarelli, *op.cit.*, s. 791.

podają z łac. *picea* (ż) ⁸⁷, od *piceus* ‘smolny’ z *pix*, D⁸⁸ *picis* ‘smoła, żywica’⁸⁹, potrawa – podpłomyk, placek południowo-włoski z różnymi dodatkami⁹⁰. Pierwsza wzmianka pisemna na temat pizzy sięga 997 roku (łacina średniowieczna z miasta Gaeta)⁹¹. *Pizza Margherita* – niewiele osób wie, że składniki tego dania odwołują się do narodowych barw włoskich, tj. zieleni (bazylia), bieli (mozzarella) i czerwieni (pomidory). Potrawę zamówił Dwór Królewski w 1889 roku u neapolitańskiego *pizzaiolo* (piekarz wyrabiający pizzę) Raffaele Esposito na cześć Królowej Małgorzaty (wł. *Margherita*), z okazji jej wizyty w Neapolu. Z trzech przygotowanych przez piekarza wariantów dania królowa wybrała nawiązujący składnikami do włoskich barw narodowych⁹²; *pizzeria* – restauracja, gdzie głównym daniem jest pizza (wskazuje na to pierwszy element słowa). Zaznaczymy, że włoski przyrostek *-eria* wskazuje na miejsce lub sklep⁹³: *spaghetteria* ‘spaghetti bar; bar, w którym podaje się spaghetti’, *jeanseria* ‘sklep z džinsami’;

prosciutto – surowa, wędzona, przyprawiona ziołami szynka wieprzowa, wł. jw. z dawn. wł. *presciutto*; *-sciutto* od łac. *exsuctus* ‘wysuszony; wyspany’ *participium perfecti* od *exsugere* ‘wyssać’⁹⁴;

ravioli – pierożki, uszka nadziane mięsem, serem, szpinakiem itd., wł. jw., z dialektu pld.-wł. l.mn. od *ravi(u)olo* dosł. ‘rzodkiewka’ zdrobnienie od *rava* ‘rzepa’ z łac. *rapa* – jak poprzednio⁹⁵;

risotto – włoska potrawa z ryżu z mięsem, jarzynami i przyprawami; wł. jw., od *riso* ‘ryż’ z gr. *órydza* – ‘ryż’⁹⁶;

⁸⁷ Rodzaj żeński.

⁸⁸ Dopelniacz l.p.

⁸⁹ W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 391.

⁹⁰ M. Bańko, *op.cit.*, s. 979.

⁹¹ *DELI...*, s. 1206.

⁹² H. Miller, *American Pie. How a Neapolitan street food became the most successful immigrant of all*, „American Heritage Magazine” americanheritage.com April/May 2006, t. 57, issue 2, http://www.americanheritage.com/articles/magazine/ah/2006/2/2006_2_30.shtml.

⁹³ Por. G.B. Moretti, *L’italiano come prima o seconda lingua nelle sue varietà scritte e parlate. Grammatica descrittiva di riferimento con prontuario di verbi regolari e irregolari con indicazioni di analisi testuale con note di retorica e stilistica* [Język włoski jako język ojczysty lub obcy w odmianach pisanej i ustnej. Gramatyka opisowa z wykazem czasowników regularnych i nieregularnych ze wskazówkami dotyczącymi analizy tekstowej, retoryki i stylistyki], t. 1, Perugia 1996, s. 39.

⁹⁴ *DELI...*, s. 1273; W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 410.

⁹⁵ W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 424.

⁹⁶ *Ibidem*, s. 436.

rukola – roślina o wąskich, zielonych liściach, podobna do szczawiu, zaostająca smak potraw; wł. *ruc(c)ola*, reg.bot. ‘rukiew siewna, rukola’⁹⁷;

salami – trwała sucha kiełbasa wędzona, z białym nalotem pleśni, wyrabiana pierwotnie we Włoszech (Bolonia, Mediolan), później także na Węgrzech i w Czechosłowacji; wł. *salume* (m) l.p. ‘każdy produkt z mięsa wieprzowego’, ‘wędlina’; od *salare* ‘solić; peklować’, z *sale* ‘sól’⁹⁸;

Scuderia – w odniesieniu do włoskich zespołów występujących w wyścigach Formuły 1; wł. *scuderia* ‘stajnia’;

spaghetti – cienki wł. makaron z rurek⁹⁹; wł. *spago* ‘sznurek’, poprzez dodanie sufiksu zdrabniającego *-etto*¹⁰⁰ \geq *speghetto* ‘mały sznurek, sznurerek’, stąd l.mn. *spaghetti*;

tiramisu – ndm, schłodzony delikatny deser z biszkoptów nasączonych mocną kawą i alkoholem, przełożonych masą z serka mascarpone, posypany kakao; także lody, tort, jogurt itp. o smaku tego deseru; właśc. wł. *tiramisù*, od wł. *tirare* ‘ciągnąć’, *su* ‘do góry’, *tirare su* ‘ciągnąć do góry’ (\geq ‘podnieść na duchu’), dosł. ‘podnieś mnie w górę’; w wersji polskiej często pominięty zostaje akcent graficzny¹⁰¹;

tortellini – ndm, pierożki nadziewane farszem mięsnym, o charakterystycznym kształcie (ze zlepionymi rogami), wł. *tortellino* ‘jw.’, od *tortello* ‘pierożek z mięsem’¹⁰²;

vespa – skuter marki Vespa. wł. dosł. ‘osa’, z odwołaniem do hałasu silnika. Kolejny przykład metonimii¹⁰³;

wiolonczela – strunowy, smyczkowy instrument muzyczny, na którym gra się w pozycji siedzącej, opierając go o podłogę; wł. *violino* ‘skrzypce’, *wioloncello* ‘wiolonczela’¹⁰⁴ od *viola* ‘altówka’ – dawny (XIV–XVII w.) wł. instrument smyczkowy¹⁰⁵;

Italianizmy we współczesnej polszczyźnie są to najczęściej wyrazy lub wyrażenia nominatywne (*Santo subito* – *święty natychmiast*, którego ekspansję wiążemy z wydarzeniami po śmierci Karola Wojtyły). Ich pojawienie się

⁹⁷ M. Borejszo, *Zapóżyczenia włoskie*, s. 168.

⁹⁸ *DELI...*, s. 1432; W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 443.

⁹⁹ W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 468.

¹⁰⁰ Por. G.B. Moretti, *op.cit.*, s. 40–41.

¹⁰¹ M. Borejszo, *Zapóżyczenia włoskie*, s. 182.

¹⁰² *Ibidem*, s. 183.

¹⁰³ Rzeczownik ten figuruje w wykazie zapożyczeń z języka włoskiego w polszczyźnie sporządzonym przez S. Widłaka, *op.cit.*, s. 74.

¹⁰⁴ W. Kopaliński, *op.cit.*, s. 739.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 528.

wiązane jest z dotarciem do Polski nowych potraw – nierzadko są to włoskie nazwy potraw regionalnych, więc ze względu na brak polskich odpowiedników, traktowane są one jako nieuniknione. Mają jednak znacznie mniejszy wpływ na polszczyznę niż anglicyzmy.

Należy również zauważyć, że część wyrazów pochodzenia włoskiego nie zostaje zasymilowana przez język polski i funkcjonuje w formie pierwotnej, właściwej dla języka obcego, jak w przypadku *amaretto*, *macchiato* (dosł. ‘poplamiony’, od wł. *macchia* ‘plama’, przez dodanie sufiksu przymiotnikowego odrzeczownikowego *-ato* ‘który został czymś dotknięty; który coś zniósł’¹⁰⁶, w odniesieniu do sytuacji negatywnych), *caffellatte*, *dolce vita*, *duce* (‘wódz, przywódca’), *paparazzi*, *spaghetti*, zachowując właściwe językowi włoskiemu przyimki wyrażające stosunki między częściami zdania: *di* (odpowiada polskiemu dopełniaczowi) lub *in* (dosł. ‘w’): *frutti di mare*, *in bianco*. Oczywiście staje się pominięciem rodzajnika poprzedzającego rzeczownik w języku włoskim (*la/una pizza*), którym polszczyzna nie dysponuje. Niektóre zapożyczenia przyjmują formę odpowiednich przypadków polskich: *commedia dell’arte*¹⁰⁷, *mafioso*, *pizza*. Fakt ten być może powiązany z popularnością i (lub) „stażem” powyższych wyrazów w języku polskim. Interesującym aspektem jest to, że niektóre z zapożyczeń są rzeczownikami występującymi w liczbie mnogiej, jak *penne*, *ravioli*, *spaghetti*, zaś innych używamy częściej w liczbie pojedynczej: *tiramisu*.

Jako że w niniejszej analizie nie skupiamy się na aspekcie historycznym, a na warstwie leksykalno-semantycznej, warto zasygnalizować za Małgorzatą Piróg¹⁰⁸ różne sposoby tłumaczenia zapożyczeń z włoskiego języka kulinarnego, na które składają się:

- 1) brak polskiego tłumaczenia (nazwa potrawy pozostaje w języku oryginalnym): *frutti di bosco* z lodami i bitą śmietaną¹⁰⁹, *pizza al dente*¹¹⁰;
- 2) opis dania w języku polskim: *calzone* – *pizza nadziewana lub faszerowana*, *orecchiette coi broccoli* – *makaron w kształcie uszek z brokułami*;

¹⁰⁶ L. Serianni, *Italiano. Grammatica. Sintassi. Dubbi* [Język włoski. Gramatyka. Składnia. Wątpliwości], Torino 2000, s. 451.

¹⁰⁷ Jak zauważa Małgorzata Piróg w niepublikowanej dotąd pracy magisterskiej (*Włoska sztuka kulinarna i jej wpływ na język, kuchnię i kulturę polską od czasów Bony Sforzy do XXI-go wieku*), napisanej w 2008 roku w Zakładzie Języka Włoskiego Instytutu Filologii Romańskiej UAM w Poznaniu pod kierunkiem prof. UW Elżbiety Jamrozik, powiemy *commedia dell’arte*, lecz *przedstawienie commedii dell’arte*.

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. 54–55.

¹⁰⁹ <http://www.w-z.pl>.

¹¹⁰ <http://www.aldente.poznan.pl>.

- 3) tłumaczenie literalne, dosłowne: *paglia e fieno alla panna* – „słoma i siano” w śmietanie, *pizza Quattro stagioni* – pizza „cztery pory roku”;
- 4) adaptacja z rzeczywistości języka obcego do rzeczywistości języka rodzimego¹¹¹. Głównym przypadkiem tego typu jest zapożyczenie *formaggi misti* (dosł. ‘różne rodzaje serów’), które zostaje przetłumaczone na język polski za pomocą odpowiednika *deska serów*¹¹²;
- 5) dodanie informacji o pochodzeniu potrawy lub jej regionalności: *polenta con prosciutto* – *polenta z szynką parmeńską*;
- 6) polski odpowiednik: *filetto di manzo con funghi porcini* – *polędwica z grzybami* zamiast z **borowikami**;
- 7) spolszczona forma włoskiego zapożyczenia: *lasagne* (ż, l.mn.) – *lazania* (l.p.);
- 8) tłumaczenie aproksymatywne, przybliżone: *pasta col sugo di pomodoro crudo*¹¹³ – *makaron z sosem pomidorowym niegotowanym*;
- 9) tłumaczenie za pomocą hiperonimu tj. wyrazu o znaczeniu szerszym i nadrzędnym w stosunku do innego wyrazu¹¹⁴: *insalata fredda di orecchiette* – *zimna sałatka z makaronem*, podczas gdy *orecchiette* to typ makaronu „uszka”;
- 10) dodanie przymiotnika oceniającego¹¹⁵: *zucca alla parmigiana* – *dynia w chrupiącym parmezanie*.

Z powyższej analizy możemy wywnioskować, że osoby tłumaczące karty dań wychodzą z założenia, że użytkownikowi polskiemu nieobce są podstawowe terminy dotyczące włoskiej kuchni. I tak pod słowem *szynka* kryje się *szynka parmeńska*. Jednakże odbiorca tekstu zawierającego wyrazy niepolskie nie zawsze może je zrozumieć. O ile niektóre z terminów są znane ogółowi (*calzone*, *pasta*, *pizza*), inne, jak *frutti di bosco* (owoce leśne) – niekoniecznie. Sytuacja ta może prowadzić do niezrozumienia i naszym zdaniem można powiązać ją z szukaniem prestiżu analogicznym do tego, gdy sięga się po zapożyczenia z języka angielskiego w przypadku, gdy istnieje termin polski¹¹⁶. Najczęstszą sytuacją tłumaczenia italianizmów jest brak wyrazów rodzimych. Najpowszechniej ucieka się do opisu potrawy lub tłumaczenia

¹¹¹ Gdzie „obcym” jest język „pożyczający”, tj. język włoski, a „rodzimy” jest język „otrzymujący” zapożyczenie, tj. język polski.

¹¹² <http://www.w-z.pl>.

¹¹³ Z sosem z surowych pomidorów.

¹¹⁴ Np. *kwiat* w stosunku do wyrazu *tulipan*. Por. M. Bańko, *op.cit.*, s. 500.

¹¹⁵ M. Piróg zauważa, że ma to na celu uczynienie dania atrakcyjniejszym (*op.cit.*, s. 55).

¹¹⁶ Por. *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 2004, s. 1695.

literalnego, nierzadko jeden element nazwy dania zostaje zachowany w wersji oryginalnej. Często procedurą jest zachowanie kolorytu lokalnego poprzez dodanie dodatkowych informacji dotyczących pochodzenia danego specjału. Interesującym aspektem jest także fakt, że niektóre pojawiające się w korpusie uzyskanym na podstawie ankiety wyrazy niepolskie funkcjonują jako internacjonalizmy (*autostrada, brokuły, pasta, pizza*)¹¹⁷.

Przeprowadzone przez nas badanie pokazuje, że wyrazy przeniesione z języka włoskiego są używane w języku ogólnym, natomiast nie wszyscy odbiorcy tekstów zawierających zapożyczenia są w stanie je zrozumieć¹¹⁸. Niektóre z nich uważane są za zakorzenione w polszczyźnie, jako że należą do rejestru języka ogólnego. Zapożyczenia te jednak nie uzupełniają polskiego systemu gramatycznego, niektóre z nich dostosowują się doń lub zmieniają rodzaj gramatyczny (w języku włoskim brak rodzaju nijakiego, włoski ma dwa rodzaje rzeczownika: męski oraz żeński). Adaptacji do polskiego modelu deklinacji niekiedy towarzyszy proces zmiany rodzaju gramatycznego, jak w przypadku rzeczowników włoskich rodzaju męskiego zakończonych na *-o*, które w języku polskim przyjęły rodzaj nijaki: wł. *conto* (m) ≥ pol. *konto* (n), wł. *ghetto* (m) ≥ pol. *getto* (n), wł. *manco* (m) ≥ pol. *manko* (n), wł. *molo* (m) ≥ pol. *molo* (n), wł. *motto* (m) ≥ pol. *motto* (n), wł. *risotto* (m) ≥ pol. *risotto* (n). Prawidłowość ta dotyczy również rzeczowników o większym stopniu specjalizacji, mniej popularnych w rejestrze ogólnym polszczyzny, jak włoskie terminy muzyczne zakończone na *-e*: wł. *andante* (m) ≥ pol. *andante* (n)¹¹⁹. Inną formą adaptacji włoskich wyrazów stało się pominięcie końcówki *-o/-e* przy zachowaniu rodzaju właściwego językowi włoskiemu. Warto nadmienić, że w badaniach językoznawczych proces ten uznawany jest za najpopularniejszy¹²⁰: wł. *banchiere* (m) ≥ pol. *bankier* (m), wł. *barocco* (m) ≥ pol. *barok* (m), wł. *belvedere* (m) ≥ pol. *belweder* (m), wł. *cavaliere* (m) ≥ pol. *kawaler* (m), wł. *duetto* (m) ≥ pol. *duet* (m), wł. *fascismo* (m) ≥ pol. *faszizm* (m), wł. *mancomento* (m) ≥ pol. *mankament* (m), wł. *soprano* (m) ≥ pol. *sopran* (m). Kolejnym przykładem adaptacji jest zmiana końcówki *-o/-e* na *-a*, przy zachowaniu rodzaju męskiego: wł. *bandito* (m) ≥ pol. *bandyta* (m), wł. *doge* (m) ≥ pol. *doża* (m). W niektórych italianizmach zmienie końcówki (*-o/-e* na *-a*) towarzyszy zmiana rodzaju z męskiego na żeński w języku polskim: wł. *acquarello* (m) ≥ pol. *akwarela* (ż), wł. *mandolino* (m) ≥ pol. *mandolina* (ż),

¹¹⁷ Wyrazy zapożyczone z jakiegoś języka do wielu innych języków i mające to samo znaczenie. M. Bańko, *op.cit.*, s. 555.

¹¹⁸ Por. kryteria, według których oceniać poprawność zapożyczeń z innych języków – A. Markowski, s. 1695.

¹¹⁹ Por. M. Borejszo, *Zapożyczenia włoskie*, s. 68.

¹²⁰ *Ibidem*, s. 69.

wł. *razzo* (m) \geq pol. *raca* (ż), wł. *trampolino* (m) \geq pol. *trampolina* (ż), wł. *violoncello* (m) \geq pol. *wiolonczela* (ż)¹²¹.

Zapóżyczenia z języka włoskiego to najczęściej rzeczowniki, dużo rzadziej są to czasowniki, w przypadku których adaptacja do polskiego systemu czasownikowego polega na zamianie włoskich sufiksów *-are*, *-ere*, *-ire* na polski sufiks *-ować* (wł. *accompagnare* \geq pol. *akompaniować*, wł. *francare* \geq pol. *frankować*, wł. *stornare* \geq pol. *stornować*), aczkolwiek nie wyklucza się, że niektóre z czasowników, jak np. czasownik *akompaniować* zostały zapożyczone do polszczyzny za pośrednictwem j. francuskiego, inne natomiast, jak *stornować*, mogą wywodzić się od zapożyczonego uprzednio rzeczownika (*stornować* \leq wł. *stornare* lub *stornować* \leq pol. *storno* \leq wł. *storno*)¹²².

Podsumowanie

W zakończeniu warto podsumować sytuację włoskojęzycznych wpływów na polszczyznę, odnotowując, że dawniejsze italianizmy dotyczyły głównie fortyfikacji, nazw warzyw (*kalafior* wł. *cavolfiore*, *cavolo fiore*¹²³ – dosł. kapusta-kwiat, *fasola* – wł. (m) l.mn. *fagioli*), terminów muzycznych, sztuki, strojów, architektury. Italianizmy dzisiejsze w dużej mierze reprezentują kategorie takie jak kulinaria, życie towarzyskie, sport. Popularność niektórych zapożyczeń możemy wiązać z popularyzacją zjawiska, z polem semantycznym, z którym jest powiązany dany italianizm. Przykładowo, słowo *catenaccio* przeniknęło do języka polskiego na fali popularności włoskiej piłki nożnej, sukcesów włoskich drużyn piłkarskich w rozgrywkach europejskich¹²⁴ oraz za sprawą kontaktów polskich i włoskich dziennikarzy piłkarskich. Innym, nie do przecenienia, współczesnym kanałem przenikania italianizmów do nowej polszczyzny stało się dziennikarstwo dotyczące sportów motorowych i występy Roberta Kubicy w wyścigach Formuły 1 (*bolid*, *Scuderia*). Potwierdza się zatem teza Wojciecha Lipońskiego, iż najbardziej dystynktywną cechą sportu jest właśnie język¹²⁵. O niestabilności i innowacyjnym charakterze

¹²¹ W niniejszej pracy zdecydowaliśmy pominąć terminy stricte muzyczne, gdyż jest ich bardzo wiele i dotyczą języka specjalistycznego, a tym samym niewielkiej liczby użytkowników polszczyzny.

¹²² M. Borejszo, *Zapóżyczenia włoskie*, s. 73.

¹²³ Por. A. Bochnakowa, *op.cit.*, s. 65.

¹²⁴ Współczesne zjawisko medializacji słownictwa piłkarskiego poruszam obszerniej w artykule *Medializacja języka prasy codziennej na przykładzie włoskiej i polskiej kroniki piłkarskiej: zgubny wpływ innych mediów czy wymóg kultury popularnej? Postęp czy uproszczenie?* w: *Kultura popularna w społeczeństwie współczesnym: teoria i rzeczywistość*, pod red. M. Bernasiewicza, J. Drozdowicza, Poznań 2010, s. 247–261.

¹²⁵ W. Lipoński, „Hey, ref.! Go milk the canaries!” *On the Distinctiveness of the language of Sport*, w: *Studies in Physical Culture and Tourism*, t. 16, nr 1, *Special Issue: Sports Language and Linguistics*, Poznań 2009, s. 19.

analizowanych nowych zapożyczeń z języka włoskiego mogą świadczyć kwestie problematyczne z nimi związane, tj. wielość polskich wariantów pisowni, a także, choć w mniejszym stopniu, niepoprawna wymowa, jednakże nie stanowi to przedmiotu naszej refleksji. Najczęściej, jak pokazują zakorzenione w polskim systemie językowym przykłady-symbole (*mafioso*, *mandolina*, *pizza*) pierwotne formy z czasem ulegają spolszczeniu, jednak nierzadko italianizmy występują w formie zapożyczeń niezbędnych, gdyż brakuje polskich ekwiwalentów (w okresie, gdy *pizza* pojawiała się po raz pierwszy w języku polskim, mogłaby być określana *podpłomykiem neapolitańskim*, ponieważ byłaby to nazwa łatwa do wyobrażenia dla polskiego użytkownika, jednak dziś słowo *pizza* jest na tyle zadomowionym w polskim systemie językowym wyrazem, że określenie *podpłomyk neapolitański* niekoniecznie prowadziłoby do odpowiednich skojarzeń).

Jak wynika z zebranego korpusu, nowe zapożyczenia z włoskiego systemu językowego są głównie wyrazami określającymi nowe rodzaje produktów i pożywienia lub będące terminami z języka sportu. Za zwiększeniem się liczby nowych italianizmów we współczesnej polszczyźnie stoi zatem głównie zjawisko nowych potrzeb, nazywania nowych przedmiotów, pojęć¹²⁶. Potrzeby nominatywne dowodzą również związku języka z życiem społecznym i kulturą. Jak zaobserwowaliśmy, potrzeby te są zaspokajane między innymi za pomocą zapożyczeń, charakterystycznych dla nowej warstwy słownictwa, która przyczyniła się do wzbogacenia polszczyzny po okresie drugiej wojny światowej¹²⁷.

Wart odnotowania jest fakt, że przyrost ilościowy słownictwa w polszczyźnie dotyczy prawie wyłącznie czterech części mowy, a mianowicie zachodzi on w obrębie rzeczowników, przymiotników, czasowników oraz przysłówków¹²⁸.

O stopniu zakorzenienia niektórych zapożyczonych rzeczowników w języku polskim, o ich definitywnym wniknięciu do struktur tego ostatniego świadczy fakt, iż odmieniają się zgodnie z rodzimymi typami deklinacyjnymi: *mafiozom*, *mozzarelli*¹²⁹. Kolejnym dowodem zakorzenienia niektórych italia-

¹²⁶ Potrzeba nazywania nowych przedmiotów, zjawisk, pojęć jest wspólna dla współczesnych języków. Por. np. w bogatej analizie kontrastywnej nowego słownictwa związanego z życiem codziennym w języku polskim i włoskim autorstwa E. Jamrozik, *La lingua nel mondo degli oggetti: le neo-formazioni di vita quotidiana in italiano e in polacco* [Język w świecie przedmiotów: neologizmy z zakresu życia codziennego w języku włoskim i polskim], w: *Les relations sémantiques dans le lexique et le discours* [Relacje semantyczne w słownictwie i w dyskursie], pod red. K. Bogackiego, A. Dutki-Mańkowskiej, Warszawa 2005, s. 145–157.

¹²⁷ Por. T. Smółkowa, *Nowe słownictwo polskie*, w: *Współczesny język polski*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 2001, s. 397.

¹²⁸ Por. *ibidem*, s. 398.

¹²⁹ Por. G. Graffi, S. Scalise, *Le lingue e il linguaggio. Introduzione alla linguistica* [Języki

nizmów w polskim systemie językowym są ich derywaty: *mafia* – *mafijka*, *mafijny*¹³⁰.

Godny odnotowania jest też fakt, który przyjmujemy za częścią językoznawców (ponieważ proces zapożyczania wyrazów nie stanowi sam w sobie celu naszych rozważań), że „zapożyczenie” jest kategorią skalarną, po części nieostrą, i termin ten bywa pojmowany w różnych ujęciach. Leksemy całkowicie zasymilowane np. fleksyjnie, sytuują się na najbliższym (charakteryzującym się największą ilością cech zapożyczenia właściwego) krańcu tej kategorii¹³¹.

Selected new italianisms in Modern Polish

SUMMARY

The present research focuses on new words borrowed from Italian into Polish, which is a phenomenon of considerable scale and importance. In this context, the paper discusses cross-linguistic contamination and interference which has been historically motivated by contacts between Polish and Italian merchants, philosophers, scientists, artists and travelers over the centuries. The goal is to establish which lexical elements have been borrowed and whether they have been adapted to the structure of Polish. The most recent Italian borrowings appearing in the press, in the media and in every-day language mainly belong to the categories such as the cuisine, arts and music, vegetables, and sports. The article also aims at explaining the etymology of lexical borrowings from Italian, which is often unknown to Polish speakers.

i język. Wprowadzenie do lingwistyki], Bologna 2003, s. 155.

¹³⁰ Por. S. Widłak, *op.cit.*, s. 74.

¹³¹ Por. T. Borowiak, *op.cit.*, s. 2, przypis 4.

O Autorce

Anna Szemberska - wykładowca w Instytucie Filologii Romańskiej UAM w Poznaniu. Podstawowe dziedziny badań naukowych: słowotwórstwo we współczesnym języku włoskim (rzeczowniki złożone), składnia współczesnego języka włoskiego, kolokacje, neologia i neosemantyzacja, kreatywność leksykalna, przenikanie języka kroniki piłkarskiej do języka polityki, do języka ogólnego i do języka mediów.

E-mail: annas@amu.edu.pl